

אתר דעת * לימודים * גיליון 20 * תשפ"ה * 2024-25

מודעות עצמית ושינוי התודעה במשנת ר' אלימלך

ד"ר דינה לוי

"מודעות עצמית הינה מצב פסיכולוגי בו העצמי הופך למוקד תשומת הלב והיא כרוכה בהכרה בהיבטים שונים של תפיסה עצמית, כמו תכונות, רגשות והתנהגויות. המחקרים סוברים שאזור מסוים באונה המצחית של מוח האדם, ממלאת תפקיד מרכזי בתהליך של פיתוח מודעות עצמית"¹. האדם בעל מודעות עצמית הוא בעל ביקורת עצמית גבוהה. הוא ער לרגשותיו, מודע לתגובותיו ולהתנהגותו. יש לו רגישות חברתית ויכולת לתקשר עם סביבתו. הוא בעל אינטליגנציה רגשית וקשוב לצרכי הזולת.

מודעות עצמית היא התנאי לשינוי התנהגות וללקיחת אחריות על חיינו ועל הקשרים החברתיים שאנו מנהלים עם סביבתנו. זה בא לידי ביטוי בזוגיות, בלימודים ובעבודה ובכל מקום בו האדם נתקל במערכת של יחסים בין אישיים.

כשאדם הגיע לדרגה של מודעות והצליח להבין את מערכות יחסיו עם זולתו ולשנותם אזי גם תודעתו מתפתחת ומשתנה. ניתן להגדיר את ה"תודעה" ככל המושגים, התחושות והמחשבות של האדם, מערכת חיו הרוחניים וכלל החוויות המודעות.²

במקורות היהדות המודעות העצמית מועצמת בפסוק:

**"העידתי בכם היום את השמים ואת הארץ החיים והמות נתתי לפניך הברכה והקללה
ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך".³**

הבחירה בחיים מדגישה את יכולתו של האדם לבחון את דרכיו, לשקול את מעשיו ולהגיע להחלטות נכונות, שיש בהן ברכה וחיים. כל ההגות היהודית מבוססת על מודעות עצמית ועל שיפוט אמיתית

¹ רוני פרגר-מאור, פסיכולוגית חינוכית מומחית בכירה
<https://dror-psy.co.il/%D7%AA%D7%9B%D7%95%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%90%D7%95%D7%A4%D7%99/%D7%9E%D7%95%D7%93%D7%A2%D7%95%D7%AA-%D7%A2%D7%A6%D7%9E%D7%99%D7%AA>

² אבן שושן ערך "תודעה". מהו שינוי תודעתי ולמה אנחנו צריכים את זה?
<https://www.orit-m.com/about2-c11un>

³ דברים, ל, יט.

של האדם את עצמו. הבעש"ט מתייחס למושג "בת קול" מסביר שאלו הם הרהורי התשובה שאדם נחשף אליהם בחייו כתוצאה מאותה בת קול שיוצאת מהר חורב בכל יום ותובעת את עלבונו של התורה ממי שאינו לומדה.⁴ האדם יכול לשמוע ניגון מיוחד, או לשמוע סיפור או להיות עד להתרחשות מסוימת בחייו וכל אלה הם עשויים להיות בת קול שמעוררים את מודעותו העצמית ואת רצונו לשנות את הנהגותיו.⁵

במאמר זה ברצוני לבדוק את המושגים הפסיכולוגיים הללו והשתקפותם במשנתו הרוחנית של ר' אלימלך בספרו "נועם אלימלך" וכן בסיפור החסידי אודותיו. נעקוב אחר ההתאמה בין הדרישות המוסריות של ר' אלימלך במשנתו לבין קיומן בסיפור החסידי.

פרטים ביוגרפיים על ר' אלימלך

רבי אלימלך וייסבלום מליז'נסק (ה'תע"ז – כ"א באדר ה'תקמ"ז; 1717 – 1787) היה אדמו"ר בדור השלישי לחסידות. מתלמידיו הבולטים של המגיד ממעזריטש, הראשון בין מבססי התנועה בפולין ומחשובי הוגיה. רוב צדיקי פולין היו מתלמידיו. הוא מחבר הספר "נועם אלימלך", חיבור מרכזי של החסידות המוקדמת, שבו עיצב את דמותו של הצדיק האידיאלי. בספר מפתח ר' אלימלך את רעיון "הצדיקות המעשית" של הצדיק, שכל מהותו מוקדשת להשפיע על עדתו מבחינה רוחנית וגשמית. ר' אלימלך מצא את המזיגה שבין מיסטיקאי לבין מנהיג חברתי. כמו הצדיק במשנתו הוא מגשים בחייו את אידיאל הדבקות המיסטית יחד עם הדאגה לעדתו. סיפורים רבים על כישוריו הרוחניים וכוחותיו המטאפיזיים של ר' אלימלך מעידים על גדולתו האישית, על השתדלותו להעלאת דרגתם הרוחנית והמוסרית של תלמידיו וחסידיו וכן לעזרת כל אדם בהתמודדותו עם קשיי חייו.⁶ היכולת של האדם להביט לנבכי נפשו, לבקר את מעשיו ואת תגובותיו ואת מחשבותיו מאפשרת לו לבחון בצורה אובייקטיבית מי הוא. בחינה זו הכרחית כדי שאדם ידע מהם מניעיו האמתיים ומהם רגשותיו באירועים שונים. גישה שכלתנית זו דורשת אומץ גדול ועבודה שיטתית מהאדם לא לטיח, לא לטאטא את רגשותיו ולהדחיקן אלא לעמוד מול המראה של עצמו ולשלוט בעולמו הפנימי. בימים של אובדן הזהות היהודית, ניכור כלפי ערכי הקודש, ובלבול מוסרי וערכי מהדהדים הנחיותיו של ר' אלימלך בזעקה גדולה ובתקווה ליישם בחיי היום יום שלנו.

אנסה להדגים מספר רעיונות של ר' אלימלך ממקומות שונים בתורה שהפנמתם תעזר את נשמותינו כפי שהחסידות חינכה: זיכוך הלב וטיהורו.

ר' אלימלך יוצא כנגד התכונות השפלות שמזהמות את נפש האדם והראשונה שבהן היא מידת הגאווה.

תכונת הגאווה היא אם כל חטאת. כפי שאמרו חז"ל⁷ **כל אדם שיש בו גסות רוח כאילו עובד עבודת כוכבים** "תועבת ה' כל גבה לב וכתוב התם".⁸

⁴ אבות פרק ו, ב.

⁵ כתר שם טוב קמו, תולדות יעקב יוסף בשם הבעש"ט, פרשת ויקרא.

⁶ דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק, הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, עבודה לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר-אילן, עמ' 55, רמת גן, תשס"א. נמצא באתר דעת.

⁷ סוטה ד, ע"ב.

⁸ משלי טז, ה.

במקומות רבים ב"נועם אלימלך" ר' אלימלך דורש את פשט התורה בהסבר חסידי הפונה לאדם להכניע רגש זה שהוא כה חזק ועלול להפילו גם ברגעי לימוד תורה או קיום מצוות.

**מִזְבַּח אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִּי וְזִבְחֶתָ עָלָיו אֶת עֹלֹתֶיךָ וְאֶת שְׁלֵמֶיךָ אֶת צֹאנֶיךָ וְאֶת בְּקָרְךָ.
בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲזַכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ.⁹**

ר' אלימלך מסביר את הפסוק בדרך זו:

"אני נותן לך עצה שתזבח את היצר הרע ע"י שתעשה את עצמך אדמה כעפר ואפר... וְאֵם מִזְבַּח אֲבָנִים תַעֲשֶׂה לִּי לֹא תִבְנֶה אֶתְהֶן גְּזִית כִּי חֲרַבְךָ הַנִּפְתָּ עָלֶיךָ וְתִחַלְלֶהָ."¹⁰ דאיתא בספר יצירה דאותיות נקראים בשם אבנים. פירוש: אם תרצה לזבוח היצר הרע ע"י עוסקך בתורה "לא תבנה אתהן גזית" פירוש: לא תהיה לימודך חס וחלילה להראות פלפולך שהוא כאבני גזית. "כי חרבך הנפת עלי" פירוש: אם תגבה את חריפותך ופלפולך לכבודך ולגבהותך ותחללה אז תחלל את התורה חס וחלילה. "ולא תעלה במעלות על מזבחי אשר לא תגלה ערותך עליו". "ולא תעלה במעלות"¹¹ פירוש: שלא תחזיק עצמך במעלות אשר לא תגלה ערותך עליו כי על ידי זה יתגלה חרפתך ושטותך. רק יהיה כל כוונתך לכבוד הבורא ב"ה יתעלה ויתהלל"¹²

ר' אלימלך מעניק לאדם עצה בעבודת ה' אמתית ללא פניות אישיות. השלב הראשון בעבודת ה' הוא שהאדם ירגיש עצמו כעפר וכאפר. כניעה בפני הקב"ה. זהו התנאי הראשון לזביחת היצר ולהכניעתו. ואם תבחר בהכניעתו ע"י לימוד תורה, היזהר שלא תדבק בד גבהות הלב בשל יכולתך להתפלפל בחידוד התורה כמו אבני הגזית המסותתות והמחודדות. אם כך תעשה הנך מחלל את התורה כולה. ודע שבקרוב תתגלה ערותך הרוחנית, חרפתך והשטות שבמעשיך.

הסכנה שבתכונה הגאווה היא שעלולה להשתלט על האדם בכל רגע מחייו, ולכן על האדם להיות מודע לסכנותיה ולבקר את מעשיו ואת מחשבותיו ולבחון את מידת האמת שבהם.

דוגמא נוספת לגילוי תכונת גאווה ולהכניעתה נמצא בהסבר הפסוק: **"כִּי תִבְנֶה בַּיִת חֲדָשׁ וְעִשִּׂיתָ מַעֲקָה לְגַגְךָ וְלֹא תִשִּׂים דָּמִים בְּבֵיתְךָ כִּי יִפֹּל הַגִּפֹּל מִמֶּנּוּ."**¹³ וכך מסביר ר' אלימלך:

"וזהו כי תבנה בית חדש" דהיינו, הפנימיות של האדם נקרא בית. כשתבנה הפנימיות שלך ע"י מחשבות טהורות.

"ועשית מעקה לגגך" - "וצריך אתה שתעניק ותשפיל את גבהותך. "מעקה" לשון "ממעמקים קראתיך" וגג רמז לגאות, כמו הגג שהוא גבוה, וכשישפיל את עצמו אז יבנה את ביתו.¹⁴

פרשנות חסידית זו רואה במילה "בית" את ביתו הפנימי ואת עולמו הנפשי של האדם. ר' אלימלך פונה לאדם בלשון נוכח. הוא מדבר אל כל אחד ואחד מאתנו. גם במרחק של מאתיים שלושים וחמש

⁹ שמות, כ, כ.
¹⁰ שמות, כ, כא.
¹¹ שמות, כ, כב.
¹² נוי"א, שמות, יתרו, מג, ע"ג.
¹³ דברים, כב, ח.
¹⁴ נוי"א, כי תצא, צה, ע"ד.

שנים דבריו הם רלוונטיים. את חדרי החדרים שבנו יש לבנות משפלות רוח, ממעמקי הנפש, מתחושה של הכנעה בפני בורא עולם. אף המילה "גג", המורה למקום הגבוה במבנה הבית מקבלת משמעות הפוכה בהסבר החסידי. רד והשפל עצמך ואז תוכל לבנות את ביתך. גאווה בתחום אחר עלולה אף היא לסכן את עבודת ה' של האדם והיא הגאווה בייחוס המשפחתי.

כדבריו :

"דהנה עיקר ההתפארות השפלות באים לאדם ע"י שהוא מתגאה ומתפאר באבותיו שהוא בן גדולים. וצריך לצאת מהמידה הגרוע הזאת להתפארות אחרת הטוב בעיני ה' ואדם".¹⁵

ייחוס משפחתי הוא דבר חשוב, אולם הוא עלול לשמש כרועץ לאדם שמסתמך רק על אבותיו, גאה בהם ואינו מבצע השתדלות עצמית. ר' אלימלך אינו פוסל את זכות האבות, אולם אם אדם אינו מתאמץ להוכיח עצמו במעשיו - זו מידה רעה. ר' אלימלך מוסיף עידוד לאדם שאין לו זכות אבות שלא יתייאש אלא שיזכור שהבא להיטהר מסייעין לו מן השמים.¹⁶ ידוע הסיפור על ר' אלימלך שלא הסכים לקבל את ר' נפתלי מראפשיץ בביתו, כי סבר שר' נפתלי גאה בייחוס אבותיו.¹⁷ רק כשהתברר לו שר' נפתלי מחל על כבודו כשהוא מחופש לגיבן, עמד על השולחן ואמר דברי בדחנות כדי לשמח חתן, או אז קבלו ר' אלימלך והוא הפך לבחיר תלמידיו.¹⁸ ר' אלימלך מתווה בפנינו שלושה שלבים מעשיים בתיקון המידות :

השלב הראשון הוא לשבר את כוח התאוות למשל: תאוות האכילה. אין הכוונה להסתגפות ממאכלים אלא הטמעת תוכן קדוש וטהור לאותן פעולות הכרחיות בחיי האדם. ברכה לפני האכילה ותודה בסיומה מעדנים את הנפש הבהמית שבנו.

השלב השני משבר את המידות הגרועות כמו כעס, קנאה וגאווה. ברגע שאדם מודע ליצרים שליליים אלו ומזהה את הופעתם אזי יש באפשרותו לבלום אותם ע"י התאפקות וריסון. וכשיצלח, בכך הוא סולל את הדרך לאהבת הבורא שכן חש שהחסמים בעבודת ה' נעלמו והוא קרוב יותר לאהוב את הבורא.

וכאן מגיע **השלב השלישי**, שדרכו החדשה בהנהגותיו כלפי הבורא וכלפי האדם מפוארים ומקדשים שם שמיים.

ר' אלימלך לומד זאת מדבריו של הקב"ה לאברהם. על הפסוק **"ויאמר ה' לאברהם לך לך"**, אומר ר' אלימלך :

דהנה צריך האדם לעבוד הבורא ברוך הוא בשלוש מדרגות זו אחר זו, דהיינו: מתחילה צריך לשבר כוח התאוה המוטבע באדם מדרך הטבע, כגון: אכילה ושתייה וכיוצא בהם, שיהא אכילתו בקדושה ובטהרה, ועל ידי זה הוא משבר כוח אלוהים אחרים. דאלוקים גימטריה הטבע. ואחר שמשבר כוח אלוקים אחרים זוכה לבוא למדרגת יראה שהוא אלוקים חיים.

¹⁵ נו"א, לך לך, ד, ע"ד.

¹⁶ נו"א לך לך, ה, ע"ב.

¹⁷ אוהל אלימלך לח.

¹⁸ רבי אלעזר דוב גילמאן, גן הדסים, לובלין, תרפ"ט, עמ' 5-6.

ב: "צריך האדם לשבר המידות השפלות שבו שהם אצלו בתולדה מיום צאתו מרחם אמו. יש בני אדם שמידותיהם יותר גרועים משאר בני האדם במידה זו דהיינו, למשל מידת הכעס וכדומה ששאר מידותיו גרועים מחבריו בתולדה. ואחר שמשבר כוח המידות השפלות והגרועות הוא זוכה לבוא לאהבת הבורא ב"ה. ואחר כל זאת צריך לבוא למדרגה ג, שהיא התפארת, ...שכל מעשיו יהיו יפים ומפוארים. כמו שאמר התנא¹⁹ "איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם, כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם".²⁰

התשובה בתורתו של ר' אלימלך

ר' אלימלך מייחס חשיבות רבה לנושא התשובה. תהליך החזרה בתשובה מצריך מהאדם מודעות עצמית גבוהה. תחילה על האדם להכיר בחטאו ולהודות שגה. זהו תהליך נפשי עמוק הדורש מהאדם אומץ ושפלות רוח. פעמים רבות האדם עובר ייסורי נפש, מצפוני מעיק עליו, הוא נסער, אינו יכול לישון ומאבד את שלוות הנפש שלו וייסורי החרטה מעיקים עליו מאוד. דעותיו של ר' אלימלך על התשובה מעוגנות בתפיסה הקבלית, הרואה בחטא האדם גורם שמנתק את הנשמה משורשה העליון כדבריו:

"כשאדם חוטא אז נפסק חבל הקדושה ונשאר האדם ההוא בלי שורש קדושה. ולזה צריך התשובה להיעשות שיתקשר שוב החבל ההוא, ויגיע עד כסא הכבוד, וזהו 'גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד'".²¹

נקודת המוצא בהגותו של ר' אלימלך היא אמונה בכוחו של האדם להתגבר על הרע שבו, שכן מקורו ושורשו הוא אלוקי כדבריו:

"שה' יתברך משפיע שפע קדושה בהפנימיות של הצדיק. דבר זה הוא הגורם גם כן את לב בני אדם, שיתעוררו בתשובה לעבודתו יתברך, כי הם גם כן חלק אלוקי".²²

ר' אלימלך דורש את הביטוי "להוציא יקר מזולל" בהקשר של הכנעת היצר הרע והפיכתו ליצר הטוב. כדבריו:

"כשאדם מקדש ומטהר עצמו ומשבר תאוות הגשמיות והיצר הרע אזי הכל מסייעין לו והוא מוציא יקר מזולל וגם היצר הרע נעשה טוב ועובד ה' בשני יצריו ביצר טוב וביצר הרע".²³ הוא מביא דוגמא מיוסף הצדיק שפעל בדרך זו.

תפקיד הצדיק הוא לעזור לאדם להוציא את "היקר מן הזולל", כדברי ר' אלימלך:
"שבא צדיק והחזיק בהנשמה והעלה אותה אל הקדושה זה שהחזיק בה זכה בה שזכותו גדול מאוד שהוציא יקר מזולל".²⁴

¹⁹ אבות ב, א.

²⁰ נו"א, לך לך, ד, ע"ד.

²¹ נו"א, שלח, עז ע"א.

²² נו"א, בשלח, מ ע"ג.

²³ נו"א, וישלח, יח ע"ד.

²⁴ נו"א, קרח, עח ע"ג.

בהמשך אומר ר' אלימלך:

"על ידי שהוכיח לאותו האדם על פניו וחיזקו בדברים ערבים באמור לו אדם חשוב ומהולל כמותך יעשה כזאת וכזאת ועל ידי זה חזר בתשובה אותו האדם נמצא זה שפעל כל זאת זכותו גדול יתר מאוד על שהוציא יקר מזולל." ²⁵

כלומר, האדם שבוי בידי הסטרא אחרא, הזולל את נשמתו, ועל כן יש צורך לעורר את הניצוץ האלוקי היקר שבו. לפנינו תיאור מטאפורי של עבודת הצדיק, המחזיר אנשים למוטב, מתוך תחושה של אחריות כלפי האחר. תחושה זו מרחיבה את אישיותו, ואף הכלל הופך להיות חלק מעצמיותו. הצדיק מעורר באדם הרהורי תשובה ומאיץ בו את תהליך המודעות העצמית למעשיו. הוא עושה זאת בדרכים שונות. ההתחברות אל הצדיק מאפשרת לאדם ללמוד ממעשיו ולהינצל מן החטאים. החיבור עם הצדיק מסייע לאדם להכיר את הפגמים שבו. דברי היראה והמוסר של הצדיק מדומים לזרעים הנזרעים בלבו של האדם, ומעוררים בו הרהורי תשובה כפי שהוא אומר:

"כמו שאדם זורע, בוודאי הזרע מתרבה ומצמיח יותר ויותר, כך הצדיק הגדול, שמדבר דיבורים קדושים דברי יראה ומוסר הוא מזריע לאחרים, כי הוא פועל שיתרבה הרהורי תשובה בליבות בני אדם, שמדבר עמם וגם פועל שיתרבה אורות עליונים למעלה." ²⁶

כדי שדברי התוכחה והמוסר יקלטו אצל החוטא, ר' אלימלך מציע דרך חינוכית מקורית. הצדיק מונה את חטאיו האישיים בפני הקהל מאזיניו, והם המומים מגילוי הלב, מהאומץ להיחשף ומהענווה הגדולה של הצדיק, המפרט בפרהסיה את חטאיו. כך נהג ר' אלימלך לעשות ודרך חינוכית זו גרמה לשומעים זעזוע פנימי ולהרהורי חרטה. הם הבינו על דרך האנלוגיה שגם בהם ישנם פגמים הדורשים תיקון.

כדבריו:

שדרך הצדיק להוכיח עצמו תמיד בכל עת, ואומר בפני בני אדם תמיד שהוא מקולקל במעשיו, והוא פורט לפניהם חטאים שעושים אותם שאר בני אדם, ותולה הצדיק הזה בעצמו אותם חטאים כאילו עשאוהו. ועל ידי זה הוא מכניס בלבם יראה גדולה, והם שבים מעוונותיהם. וגדולה תשובה שזדונות נעשים כזכויות. ²⁷

תפיסתו משקפת התנהגות מוסרית, שביטויה ענווה. אף הצדיק אינו מוגן בפני החטא, וגם הוא צריך לבדוק את מעשיו בכל רגע, כדי לא לרדת מדרגתו הרוחנית הגבוהה.

כדבריו:

דהנה באמת מאין יבוא לצדיק, שיוכשל חס וחלילה באיזה חטא נדנד קל זה בא הכל מחמת חטא עגל, והזוהמא הזאת גורם אף להצדיק חלילה איזה עבירה קלה, ועל ידי שהוא מתחרט מיד ומצטער מאוד ומהרהר בתשובה, אזי הוא גורם וישחט את עגל החטאת אשר לו. פירוש, שהחטא הזה אינו נחשב לעבירה, כי אם לו לבדו הוא נחשב לו לעבירה לגודל

²⁵ נוי"א, קרח, עח ע"ד.
²⁶ נוי"א, תזריע, נח ע"ד.
²⁷ נוי"א, אמור, סג ע"ד.

צדקתו. ובראות שאר בני אדם את מעשה הצדיק הזה איך שמהרהר בתשובה אפילו על דברים קלים מאוד, נשבר לבם בקרבם ומוסרים נפשם ודמם לעבודתו יתברך.²⁸

דברי התוכחה, שבאים מפיו של הצדיק הם כאש עצורה בעצמותיו ואין הוא יכול להתאפק מלאומרם. הם חלק בלתי נפרד ממהותו ומתחושת האחריות לבני עמו. דבריו הם ביטוי ליראת ה' גדולה, ולכן הם מתקבלים ומעוררים את השומעים לשוב לבורא. וכך הצדיק עצמו מתעלה לאהבת הבורא:

"כל מי שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים, ואחר שפעל זאת להכניס יראה בלב אחרים, אזי אחר כך יזכה על ידי זה שיבוא לידי אהבת הבורא ברוך ה' בלב שלם ולהדבקות אשר על ידי זה יכול להמשיך השפעה גדולה אל העולם."²⁹

וכן על הצדיק לבחון את קדושת ליבו.

כדבריו:

דהתורה הקדושה מלמדת אותנו דרכי מוסר ותוכחה, איך יוכיח אדם את חברו. דהנה האדם הרוצה להוכיח בני אדם צריך להיות קדוש וטהור בכל בחינותיו, דהיינו נשמה נפש רוח, הוא טהור וגופו טהור ואז הוכח תוכיח את עמיתך.³⁰

תפילתו של הצדיק צריכה לנבוע מאהבת הזולת ורק כך היא עשויה לזעזע את נשמתו בחיפוש הדרך הנכונה.

"שצריך שתהיה תפלתו לה' בטענת שהוא מעריך אותם האנשים הצריכים לתפלתו, שאחר שיושעו וינצלו מכל צרה אזי יהיה נפשותם לה' דהיינו שיעשו תשובה שלימה."³¹

גישה זו לנושא החזרה בתשובה מצריכה מודעות עצמית של תפיסה מוסרית המופנית לשני כיוונים. הכיוון הראשון מופנה לפנימיותו של הצדיק המוכיח והוא דורש ממנו שלימות, והכיוון השני דורש ממנו אחריות כלפי מצבו הרוחני של החוטא. לכן ברורים דברי העידוד, החוזרים מספר פעמים בספרו של ר' אלימלך, לאדם השרוי עמוק בחטא.

לדוגמא, על דיבור המתחיל "וכי ימכור עיר חומה"³² אומר ר' אלימלך:

אל יתייאש מלחזור בתשובה, ויכול עדיין לגאול נפשו בתשובה ומעשים טובים. אפילו אם עבר ושנה הרבה לעשות הרע בעיני ה' כל ימי חייו אף על פי כן שערי תשובה לא ננעלו.³³

גישה חינוכית זו יושמה על ידי ר' אלימלך במהלך חייו ומעידה על אמונה עמוקה ביכולת השפעה חיובית על בני אדם. גישה זו באה לידי ביטוי גם בסיפורים הרבים עליו.

²⁸ נו"א, שמיני, נו ע"ד.

²⁹ נו"א, תצוה, נא ע"א.

³⁰ נו"א, תצוה, נ ע"א.

³¹ נו"א, בחוקותי, סז ע"ב.

³² ויקרא כה, כט.

³³ נו"א, אמור, סה ע"ג.

ר' אלימלך מייחס חשיבות רבה לאנשים, שחזרו בתשובה. תשובתם הגמורה של בעלי תשובה מעמידה אותם בדרגה גבוהה יותר מדרגת הצדיקים ומעלה את תפילת הצדיקים שכן הם עברו מסע פנימי של מודעות עצמית ושינוי תודעה.

כדבריו:

במקום שבעלי תשובה עומדים וכו', כי הבעל תשובה במדרגה גדולה יותר מהצדיק שמעלה גם כן תפילתו והתורות של הצדיק כנ"ל.³⁴

מכאן מובן מדוע יצא יחד עם אחיו ר' זושא "לערוך גלות", "אפריכטען גלות". נדודים על מנת להזדהות עם השכינה, נדודים של ויתור מראש על צרכים אישיים, מעין מבחן של חניכת הקדוש. מסע זה ערך כעשר שנים, והוא סייע להם לפתח ולחדד את המודעות העצמית כשכל מטרתם הייתה גאולת העם ע"י החזרתם בתשובה.

סיכום

מתוך מדגם קטן מתורתו של ר' אלימלך ניתן לחוש בבירור בגישתו החינוכית לנפש האדם שמצריכה עמל נפשי ומודעות עצמית גבוהה. רק אדם שמוכן לבחון את פנימיותו באומץ ובנחישות יהיה מסוגל להגיע למקומות הרפש בנפשו ולנסות להיטיב את תחושותיו, את מידותיו ואת מעשיו. ר' אלימלך מצעיד את תלמידיו ואת לומדי תורתו בבטחה, באמונה ובעידוד כדי שיחוללו את השינוי הפנימי בנפשם. ובסוף התהליך של המודעות העצמית תופיע תודעה הכרתית של עבודת ה' מתוך תודעה אמונית של יראת ה' ואהבתו.³⁵

אז ישתחרר האדם מסבך פחדיו, מחששותיו ומרגשי אשם שליוו אותו. במקומם יחוש הוא את הקשר בינו לבין בורא עולם שמזרים את שפעו הטוב לכל פינה בחייו. אותו שפע של אור והשגחה אלוקית תלווה אותו בעשיותיו, תשפיע על החלטותיו, על שלום ביתו ועל יחסו עם הזולת.

סיפורי צדיקים

נבחן מספר סיפורים על ר' אלימלך ונעקוב אחר התפתחותם של שני המושגים הנדונים: מודעות עצמית ופיתוח התודעה. יחס אוהד מביע ר' אלימלך לשמיעת סיפורי צדיקים.

כך הוא מפרש את הפסוק:

"ויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות כי אנוכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוקים על ההר הזה".³⁶

"דהנה סימן טוב לאדם כשהוא שומע מספרים ממעלות הצדיקים ועבודתם בקדושה לשמו יתברך באמת, אם באותו הפעם לבו חושק ומתלהב מאוד מאוד שיזכה גם הוא לעבוד השם יתברך באמת, זה הוא סימן טוב שהשם עמו וזה דבר ה'. וזהו: "וזה לך האות", שאני אומר

³⁴ נו"א, מצורע, נט ע"ג.

³⁵ ראו הערה 2.

³⁶ שמות ג, י"ב.

לך, "בהוציאך" וכו', "תעבדון על ההר הזה", זה יהיה לך לסימן ולאות: אם יהיה לבך בוער ומתלהב לעבודתי בשומעך זאת, בזאת תדע שאני עמך".³⁷

ר' אלימלך מעלה על נס את ההתלהבות של האדם משמיעת מעלותיהם של הצדיקים בסיפור החסידי. על האדם לתרגם התלהבות זו למודעות עצמית בה יעבוד את ה' בחשק ובשמחה תוך ההכרה שהקב"ה אתו ומלווה אותו בכל צעדיו. סיפור על צדיקים עשוי להיות בת הקול שמפעימה את הנשמה להתקרב לבוראה. זה גם מבחנו של משה רבנו. כשהוא יתלהב לעבודת ה' כשישמע את הסימנים והאותות מפי ה' או אז יחוש שה' עמו.

ר' אלימלך מצטרף למלווי

עוד שמעתי, כי הרב הקדוש רבי יהושע מבעלזא זכותו יגן עלינו, סיפר פעם אחת בתוך החידושי תורה שלו, כי הרבי ר' אלימלך מליזענסק היה פעם אחת באיזה עיר, וכאשר נסע משם לדרכו הלכו כל העיר אחר העגלה שלו ללוות אותו. וכאשר בא הרבי ר' אלימלך עם העגלה שלו חוץ לעיר, ירד גם הוא מהעגלה שלו לבין האנשים שהלכו ללוות אותו. וכשראו האנשים את זאת התפלאו מאוד על זה ושאלו אותו: "מדוע ככה הוא עושה להם הלוא הם אין הולכים אלא רק ללוות את הרבי ר' אלימלך ולבסוף ירד הוא מהעגלה ביניהם, וכנראה שהם מלוויים את העגלה ולא את הרבי ר' אלימלך?" והשיב להם הרבי ר' אלימלך, כי יען שראה בהם מקיימים את המצוות לוויה בהתלהבות גדולה, על כן גם הוא ירד מהעגלה לכול את עצמו במצווה זו.³⁸

אנשי העיר מלוויים את ר' אלימלך ששהה בעירם כשיצא מהם. הם חולקים לו כבוד. אלא שאך יצאו את העיר ר' אלימלך ירד מהעגלה והלך עמם. אנשי העיר משתוממים על מעשיו ושואלים אותו מה משמעות הדבר. הם רצו ללוותו וכשירד מהעגלה הם בעצם מלוויים את העגלה ולא את כבוד הרב. תשובתו של ר' אלימלך מעידה על מודעות עצמית גבוהה. ר' אלימלך מזהה את הסיטואציה הזו כמצב מסוכן בו עלול הוא לחוש גאווה וסיפוק מהכבוד שקיבל זה עתה מהקהל שבא ללוותו. או אז תודעתו פועלת מסלקת את רגש הגאווה העלול להתפרץ, ומחשבתו מוסטת לעבר כלל הציבור שמקיים מצוות ליווי האורח. הוא חודר לעומק כוונתם וחש את ההתלהבות האמיתית במעשיהם ומשום כך יורד אליהם בענווה ובהכנעה כדי שאף הוא ייכלל במצווה גדולה זו שהם מקיימים. סיפור קצר זה תואם את משנתו של ר' אלימלך כפי שראינו לעיל.

צדקה למיוחסים

1. סיפר הרב הגאון מוריניו צבי יהודה נ"י אב בית דין גארוולין, ששמע מאיש נאמן: אשר הרב הקדוש הרבי ר' אלימלך בימי נערותו היה עוסק בתורה ועבודה, לא פסק פומיה מגירסא יומם ולילה. והיה איש אחד ראה והתבונן גודל עבודתו בקדושה וטהרה, וידע גודל עניותו שחי חיי צער בלחם צר, עלה בדעתו להניח לו בכל יום בתיק של טלית ותפילין איזה מטבע, באופן שיהיה לו הצלה פורתא לחיות נפשות בני ביתו. ומאת ה' היתה זאת, אשר בזמן קרוב

³⁷ נוי"א, שמות, לב, ע"ג-ע"ד.

³⁸ אברהם חיים שמחה בונים מיכלזאן, אוהל אלימלך, נר למאור ברוקלין, תשס"ב, סימן קכה.

התחיל האיש לעלות מעלה מעלה והצליח. ולאשר הבין היטב שהצליח על ידי צדקה שנתן להצדיק, לכן בכל יום ובכל פעם נתן יותר, וכל מה שנתן יותר הצליח יותר, עד שנעשה עשיר גדול. פעם אחת עלה בדעתו של הגביר, היות נראה בעליל שנתעשר יעל ידי נתינת צדקה להרבי ר' אלימלך, אי לזאת לאשר הצדיק רבי אלימלך מסתופף בצל קודש הרבי הבער ממזריטש, לכן טוב לנסוע למזריטש וליתן להמגיד רבי בער סך רב, ומזה בודאי יתעשר יותר, מכוח קל וחומר, אם הוא מצליח בשביל נתינת צדקה להתלמיד מכל שכן אם יתן להרב. וכן עשה ונסע למזריטש, ועשה התפעלות שיקבל ממנו הרבי ר' בער סך רב. ולא היו ימים מועטים עד שירד מנכסיו ירידה אחר ירידה, והלך אל הרבי ר' אלימלך ושאל אותו על זאת, וסיפר לו המעשה מתחילה ועד סוף, ומעתה הוא מתפלל: "איך יהיה כזאת, כל זמן שנתן לו התעשר, ואחר שנתן לרבו הקדוש, ירד מטה מטה. הכי כך הוא היושר, הלוא כבודו בעצמו מודה שרבו גדול ממנו". והשיב לו הרבי ר' אלימלך, שבודאי רבו גדול ממנו באלף מדרגות, ועם כל זה הדבר פשוט, שכל זמן שנתן למי שיהיה, נתן ה' יתברך גם כן למי שיהיה, אבל מאחר שהתחיל הוא לבקש לו מיוחסים, כמו כן ה' יתברך מבקש לו מיוחסים. עד כאן לשונו.³⁹

ר' אלימלך מאופיין בסיפור כמי שבצעירותו למד תורה ולא הפסיק מלימודו גם בלילה. האיש שהתבונן בו מהצד גם הוא מאפיין כמי שעובד את ה' בקדושה ובטוהרה. כמו כן הוא ידע שר' אלימלך עני מרוד שחי מלחם צר. מראות אלו מעוררות את רחמנותו ואת מודעותו העצמית, שיש לעזור ליהודי זה כדי שיחיה את עצמו ואת משפחתו. הוא פועל בדרך יצירתית ביותר. מניח את הצדקה בתפילין שלו וכך מנע מר' אלימלך בושה מיותרת. בורא עולם נכנס לתמונה והאיש בעל הצדקה עלה מעלה מעלה והצליח בעסקיו. זהו איש חושב בעל מודעות עצמית גבוהה המקשר בין נתינת הצדקה שלו לבין הצלחתו הכלכלית. אלא שמכאן והלאה רגשות של תאוות הבצע מתחילות להתעורר בנפשו והוא לא ער להן ולא הרחיקן בעודן באיבן.

תאוה זו משתלטת עליו ובתודעתו הוא מעניק לה הצדקה הגיונית. אם כשנתן צדקה לר' אלימלך תלמידו של המגיד הוא הצליח, הרי כשייתן לרבו, שהוא מיוחס יותר בוודאי יצליח יותר. לכאורה שיקול דעת הגיוני על דרך קל וחומר. הוא מכשיר את תאוות הבצע בהכשר תורני כביכול, כשתודעתו העצמית מסונוורת ואינה מזהה את פגם המחשבה והעשייה הקלוקלת שתבוא בעקבותיה. הוא אכן נסע לר' דב בער ממזריטש והביטוי "עשה התפעלות" מעצים את הזיוף שבנתינה. הוא משתדל לשכנע את הר' לקבל את כספו הרב. כשנתן צדקה לר' אלימלך הוא עשה זאת בהסתר ובענווה, והנה כאן היה צריך להפעיל התלהבות מזויפת כדי שהרבי יקבל את כספו. הסיפור לא מציין תגובתו ר' דב ממזריטש אולם תגובתו של הבורא לא אחרה להגיע. וירידתו הכלכלית החלה. הוא מנסה בתודעתו לקשר את המצב לר' אלימלך והאירוניה הגדולה שמודעתו העצמית משותקת. הוא בא לר' אלימלך מתנה בפניו את צרתו, ואינו מתבייש כלל לספר לר' אלימלך את מהלך חשיבתו ואת מעשיו המבישים, ומתלונן בפליאה על חוסר הצדק שבהנהגה האלוקית.

גאוותו נפגעה עמוקות מהמהלך האלוקי והוא אינו חס על כבודו של ר' אלימלך כשמגלה לו שהוא זה שנתן לו את הכסף ולכן התעשר וברגע שנתן לרבו הקדוש ירד מנכסיו. הוא המשיך לסנוט בר'

³⁹ אברהם חיים שמחה בונם מיכלזאהן, אוהל אלימלך, נר למאור, ברוקלין תשס"ב, סימן מד.

אלימלך ולהקניטו: "הלוא כבודו בעצמו מודה שרבו גדול ממנו". המודעות העצמית קבורה עמוק בתחושה של אגו פגוע וגאוה מושפלת.

תשובתו המוחצת של ר' אלימלך בעל המודעת העצמית מבוססת על ענווה רבה והתבטלות בפני רבו. הוא מכריז שרבו עולה עליו באלף מדרגות. אולם כשאתה נתת צדקה מתוך מודעות עצמית ומתוך כוונה אמתית אז גם בורא עולם נתן לך בלי לדקדק ובלי לבחון את צפונותיך. אך כשהתחלת לבקש מיוחסים, היינו כשרדפת אחרי תאוות הכבוד והכסף אף הקב"ה דקדק וחיפש את האנשים המיוחסים שאתה היית רחוק מהם. תשובתו של ר' אלימלך חושפת ידע ושליטה במהלכי הבורא והנהגתו בעולם ומצדיקה את התארים שבהם אופיין ע"י האיש בתחילת הסיפור כמי שעבודתו "בקדושה וטהורה".

כל עוד הנר דולק

2. ידוע שהה"ק [שהרב הקדוש] הר"ר [הרב רבי] אלימלך מליזענסק ואחיו הה"ק הר"ר זישא זצללה"ה [זכר צדיק לברכה לחיי העולם הבא] היו הולכין בגולה כמה שנים לתקן העולם, ופ"א [ופעם אחת] באו לכפר אחד ובעל הכפר לא היה בביתו, ובא לביתו באמצע הלילה והדליק נרו על השלחן, לתקן את הפלעציל שלו, ושמעו שאשתו צועקת על בעלה בזה"ל [בזה הלשון] מהר תתקן את הפלעציל, כל זמן שהנר דולק, ואמרו איש אל אחיו, שמעת מה שבעלת הבית אומר לבעלה (והוא מוסר גדול לתקן מהר כ"ז [כל זמן] שהנר נשמה בקרבנו) והבן.⁴⁰

סיפורים רבים מתעדים את נדודיהם של האחים הקדושים ר' אלימלך ור' זושא אחיו. הם נדדו בקהילות ישראל בכל רחבי פולין כדי להחזיר את עם ישראל בתשובה ולהזדהות עם השכינה שנמצאת בגלות וכך לקרב את הגאולה. זוהי האקספוזיציה והרקע הריאליסטי לסיפורנו. הם הגיעו לאחד הכפרים כשבעל הבית לא היה עדיין בביתו. כשהגיע בעל הבית הדליק את הנר והניחו על השולחן כדי לתקן את מעילו. או אז שמעו את בעלת הבית צועקת אל בעלה שיתקן מהר את המעיל כל זמן שהנר דולק. אמירה זו מקבלת משמעות מיוחדת אצל האחים הקדושים. יש לתקן מהר כל זמן שהנשמה בקרבנו.

הסיפור מעלה על נס את המודעות העצמית הגבוהה של ר' אלימלך ושל ר' זושא. כשהם שומעים משפט פשוט כמו "להספיק לתקן את המעיל לפני שהנר נכבה" עולמם האסוציאטיבי והתודעתי המשותף מופעל כהרף עין. המילים "נר", "דולק" "תיקון" חושפות את עולמם היהודי והאמוני ומעצימות את המודעות העצמית לפעול ולתקן את המוטל עליהם מיד ומהר כל זמן שנשמתם קיימת. הנר הוא נשמת האדם על פי הפסוק: "נר ה' נשמת אדם"⁴¹ כנאמר בפרקי אבות: "אמר רבי יהודה בן תימא: הוי עז כנמר וקל כנשר, רץ כצבי וגיבור כארי, לעשות רצון אביך שבשמים"⁴²

⁴⁰ יועץ קים חזן, שיח שרפי קודש חלק ב, לודז', מסורה, תרפ"ז, עמ' 72.

⁴¹ משלי כ כז.

⁴² אבות פ"ה, משנה כ.

דוד המלך העיד על עצמו: "חשתי ולא התמהמהתי לשמור מצוותיך"⁴³ וכן דרשו חז"ל: "ושמרתם את המצוות"⁴⁴ אל תקרי "מצות" אלא "מצוות". אם תבוא מצווה לידך, אל תחמיצנה, אלא עשה אותה מיד.⁴⁵

סיפור נוסף שמעצים את המודעות העצמית לקוח מסיפורי חזרה בתשובה הקשורים בדמותו של ר' אלימלך. הם ז'אנר בתוך הסיפור החסידי המעיד על מרכזיותו של נושא זה ביהדות בכלל ובחסידות בפרט. סיפורים הרבים על ר' אלימלך מבליטים את העיקרון שהנחה אותו לראות את הטוב והחיוב שבכל אדם ואדם ולעוררו לשנות את דרכיו.

דרשה לפי יכולת השומעים להבין

3. כ' [כתבת] בס' [בספר] שמן הטוב ח"ב [חלק ב] אות נ"ג וז"ל [וזה לשונו]: פ"א [פעם אחת] נסע הר"ר [הרבי רבי] אלימלך מליזענסק לני"ש [לניקלשבורג]. והר"ש [והרבי רבי שמעלקא] נסע לקראתו לא' [לאחת] העיירות. עמד הר"ש [הרבי רבי שמעלקא] לפני ארון הקודש ודרש דרוש בקבלה וחכמת אלוקות דרוש ופלפול. והקהל עמדו ושמעו. וכאשר סיים הר"ש [הרבי רבי שמעלקא] ביקש הר"א [הרבי רבי אלימלך] מהר"ש [מהרבי רבי שמעלקא] שיתן לו רשות להגיד איזה דברים במוסר, ועמד הר"א לפני אה"ק [ארון הקודש] ואמר: אספר לכם מעשה שה' [שהיה]. האדון פאטאצקי נסע מפולין למרחקים על פני תבל לראות מדינות רחוקות ועמו השליש והעגלון. ובבואם למדינה שאין מכירים אותם קשרו העגלון והשליש קשר והמיתו את אדונם, והשליש תאר א"ע [את עצמו] בשם השר פאטאצקי, והעגלון נעשה שלישי, וכה נסעו ממדינה למדינה. פ"א [פעם אחת] נחלה השר הרמאי ובאו דוקטורים ונתנו לו תרופות קלות, ולא פעלו מאומה עליו, עד שקראו רופא פשוט הנקרא פעלטשער ונתן לו רפואה גסה כמו שנותנים לאיכרים פשוטים והוטב לו ונתרפא. כן ידידי, הרופאים הגדולים (פראפעסארין) בחושבם שהוא השר פאטאצקי נתנו לו רפואות קלות אשר יכולים [לפעול רק על איש ענוג כהשר פאטאצקי, לא כן על איש איכר גס המזג אשר עברו נותנים לעצירות לשתות לוג שמרים לכאב הראש שרעפין וכדומה. ולכן רק הרופא הקטן כיוון אל המטרה בתרופותיו, כן רבינו הק' [הקדוש] מני"ש [מניקלשבורג] חושב אתכם למביני מדע ושכל, ואינו יודע האיך האדם חוטא, לזאת נתן לכם דרשות שכליות כמו עבור בני דעת וברי לבב. אבל אני הרופא הקטן אתן לכם תרופות הראויים לבוערים בעם. וחשב העריות שבתורה שעברו. זה כאן וזה כאן. והראה באצבעו אל העשירים העומדים בכותל מזרח, והגיד לו לכאו"א [לכל אחד ואחד] פשעו וחטאתו. אז התחילו לבכות במר נפשם ונתעוררו לתשובה. כן שמעתי מאמ"ו [מאדוני אבי ומורי] הגאון החסיד מ' צבי יחזקאל ש' מיכלזאהן אבד"ק [אב בית הדין קהילת] פלונסק ששמע זאת מרבו הגה"ק [הגאון הקדוש] מביאלא זצ"ל [גכר צדיק לברכה] וכ"כ [וכמו כן] הגאב"ק [הגאון אב בית הדין קהילת] סעראצק ש' [שיחיה]. עכ"ל [עד כאן לשונו].⁴⁶

⁴³ תהילים קיט, ס

⁴⁴ שמות יב, יז.

⁴⁵ מכילתא שמות יב יז.

⁴⁶ אוהל אלימלך, סימן קי, עמ' 30-31.

ניתוח ספרותי לסיפור ראו: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליזענסק, שם, עמ' 138-169.

ר' אלימלך נחלץ לעזרת ידידו ר' שמעלקא מניקלשבורג⁴⁷ שבני קהילתו לא העריכוהו כראוי. ר' שמעלקא דרש בפני הקהל דברים נשגבים בקבלה ובחכמה אלוקית ותגובת הקהל הסתכמה בעמידה ובשמיעה. הדברים לא חדרו לליבם ולא יצרו הד בנשמתם. למען הנימוס הקשיבו. ר' אלימלך האורח בחושי המפותחים, במודעותו העצמית הגבוהה קלט את הדבר ורצה לטלטל את הקהל האדיש. הוא נוהג בנימוס ובדרך ארץ ומבקש את רשות המארח לומר דברי מוסר. הוא מתחיל לספר על סיפור של רצח ורמאות, איך העגלון והשליש רוצחים את אדונם הגרף פוטוצקי והשליש מתחזה במקומו לגרף פוטוצקי, וכך נוסעים הם בעולם בזהות מזויפת ללא ייסורי מצפון או חרטה.

פעם השר המתחזה חלה, וכשהביאו לו רופאים פרופסורים נתנו לו תרופות קלות שהתאימו לעדינות גופו, ולכן התרופות לא הועילו לו. אולם כשהגיע הרופא הכפרי ידע להתאים את תרופותיו לאיכר גס. הקהל מהופנט מהשתלשלות הסיפור ועוצר את נשמתו כששומע את ההשלכה המעשית לסיפור משל זה. ר' שמעלקא הוא הרופא הגדול שאינו מתאר לעצמו שהקהל עלול לחטוא, ועל כן הזינם בדרשות נעלות, אך אני הרופא הכפרי נותן לכם תרופות שמתאימות לאנשים גסים בעלי עבירות קשות. ומיד החל להצביע על כל אחד ולפרט את חטאי העריות שעבר.

במילה "עריות" נמצאת מילה נוספת "רוע" וכן המילה "תער" כלומר, עבירה זו חותכת וקוטעת בסכין את הקשר בין כל נברא באשר הוא לבוראו. בעזרת המשל מטיח ר' אלימלך בעשירי הקהילה את האשמה, שהם מתחזים להיות כמו הגרף פאטאצקי, אולם במעשים אלה מביאים מות רוחני לעמם, וכך ממשיכים להישאר בגלות שמתארכת והגאולה מתרחקת בעוון העריות. הטחת התוכחה מפי ר' אלימלך הייתה עוצמתית ובלתי צפויה. הזיוף, הרמאות וחיי תאוה המוסתרים נתגלו בפרהסיה. כותל המזרח חדל מלהגן על כבודם שנרמס. המגננות קרסו והמודעות העצמית החלה לפעול. תגובתם המידית היא בכי מר, ומיד הרהורי חרטה וייסורי מצפון ליוו את התנהגותם.

דרך חינוכית זו של ר' אלימלך תואמת גישות מדעיות מודרניות, שהוכיחו את מהירות הקליטה של רגשות שונים במוח הרגשי של האדם. תגובות רגשיות אלו הן בעלות עוצמה רגשית גדולה והן "יכולים להיווצר ללא שום השתתפות הכרתית, קוגניטיבית, מכל סוג שהוא."⁴⁸

דבריו הנועזים של ר' אלימלך דרשו אומץ מחד ואמונה ביכולת השינוי והמהפך של הציבור שעמד לפניו. דבריו שנשמעו כבת הקול כדברי הבעש"ט לעיל⁴⁹ החלו לפעום בתוכם והמודעות העצמית התעוררה לביקורת עצמית והודאה בחטא.

הרב קוק קורא לתופעה זו "תשובה פתאומית" כדבריו:

הפתאומית באה מתוך איזה רגש ברק רוחני הנכנס בנשמה. בפעם אחת מכיר הוא את הרע ואת הכיעור של החטא ונהפך לאיש אחר, וכבר מרגיש הוא בקרבו השתנות גמורה לטובה. תשובה זו

⁴⁷ רבי שמואל שמעלקא הלוי הורוויץ מניקלשבורג (ה'תפ"ו, 1726 - א' באייר ה'תקל"ח, אפריל 1778) היה אדמו"ר בדור השלישי לחסידות ורבה הראשי של מוראביה, יועצה של המלכה תרזיה.
⁴⁸ גולמן, דניאל, אינטליגנציה רגשית, מטר, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 33.
⁴⁹ ראו הערה 5.

באה על ידי איזו הופעה של סגולה פנימית, על ידי איזו השפעה נשמטית גדולה, שראוי לחפש את
נתיבותיה בעמקי תעלומה.⁵⁰

סיכום

ארבעת הסיפורים שהבאנו מעלים תואם מוחלט בין דרישותיו החינוכיות, המוסריות והאמוניות של ר' אלימלך בנושא המודעות העצמית ופיתוח התודעה כפי שעולה במשנתו לבין התגלמותם בסיפורים.

המודעות העצמית ועיצוב תודעה מוסרית ואמונית בתורתו של ר' אלימלך כה רלוונטית ומחויבת המציאות גם בימינו. בימים של תהייה אחר הדרך המוסרית של יחידים ומנהיגי הציבור ראוי לנו לשוב ולדלות ידע ומחשבה מהנחיותיו המפורטות של ר' אלימלך שחיוו היו סמל לטוהר ולניקיון כפיים.

העיסוק בתורתו של ר' אלימלך ובסיפור החסידי בכללו עשוי לעצב מחדש את עולמו הרוחני והנפשי של האדם ואת תודעתו בהבנת מקומו ותפקידו עלי אדמות⁵¹

פורסם בידע עם לפולקלור יהודי, כרך מ"ט מספר 88-87, ירושלים, תשפ"ד, 2023.

⁵⁰ אברהם יצחק הכהן קוק, אורות התשובה, מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ח, עמ' יב; יעקב פילבר, אורות התשובה, המכון לחקר משנת הראי"ה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 16.

⁵¹ ראו את דרשות המהר"ל לשבת תשובה י"ד על אמרת חז"ל בגמרא מסכת נידה ל, ע"ב: האדם כמנהל חשבונות | הרב אייל ורד | סדרת 'כה עשו חכמינו' -

<https://www.youtube.com/watch?v=d1rUaA9Hku4>